

Т. В. Казакова, Д. А. Романіченко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Фейлетон М. Гомона «Мандрівочка з перцем» (липень 1983)
як соціокультурний феномен у журналістиці радянської доби**

Казакова Т. В., Романіченко Д. А. Фейлетон М. Гомона «Мандрівочка з перцем» (липень 1983) як соціокультурний феномен у журналістиці радянської доби. Проаналізовано дискурс та поетику названого фейлетону. Наголошено на суспільній цінності районної преси у зіставленні можливостей радянської та сучасної української журналістики.

Ключові слова: районна преса, фейлетон, радянська журналістика, функція «сторожового пса».

Казакова Т. В., Романіченко Д. А. Фейлетон М. Гомона «Мандрівочка з перцем» (июль 1983) как социокультурный феномен в журналистике советской эпохи. Проанализировано дискурс и поэтику упомянутого фельетона. Внимание акцентировано на общественной ценности районной прессы в сопоставлении возможностей советской и современной украинской журналистики.

Ключевые слова: районная пресса, фельетон, советская журналистика, функция «сторожового пса».

Kazakova T. V., Romanichenko D. A. The satirical article by N. Gomon «A Trip with pepper» (July 1983) as a sociocultural phenomenon in journalism of the soviet days. The discourse and poetics of the adopted satirical article are analysed. It is marked the public value of the district press in comparison of possibilities of soviet and modern Ukrainian journalism.

Key words: the district press, satirical article, soviet journalism, function of «house-dog».

Радянський фейлетон є специфічним жанром публіцистичної сатири — сатири, критика якої регулювалася й обмежувалася партійним диктатом. Радянська журналістика 20–30-х років ще змогла залишити яскраві приклади цього жанру (Є. Зозуля, Остап Вишня, В. Чечвянський, С. Пилипенко, М. Булгаков, В. Катаєв, І. Ільф, Є. Петров), а після 1937 року жанр продовжує існувати лише у форматі так званої «неіснуючої» радянської сатири. Показовими текстами радянської журналістики 50-х — першої половини 80-х років із соціально-критичним наповненням, як зазначив І. Кузнецов [6:471–502], є нариси (в хрестоматії подані нариси О. Аграновського, В. Пескова, Г. Радова). Проведений нами моніторинг газети «Известия» за 1983 рік щодо фейлетонного контенту продемонстрував значний кількісний показник (майже в кожному номері) та обмежену тематичну парадигму (критика конкретного керівника або колективу невеликої провінційної виробничої одиниці; висміювання кар'єризму, збільшення звітних показників, відсутності трудової дисципліни).

Виявлена нами публікація М. Гомона «Мандрівочка з перцем», надрукована в Токмацькій районній газеті «Комуністичним шляхом» 15 липня 1983 року, дійсно є яскравим, хоча й одиничним, прикладом фейлетонного жанру, що вийшов за межі дозволеного й звичного формату. А отже, такий текст, з нашої точки

зору, безсумнівно, може стати об'єктом безпосереднього осмислення в парадигмі як можливостей радянського фейлетону, так і сучасної районної преси.

Актуальність обраної теми підкреслюється й тим, що дослідників радянської сатири цікавили в першу чергу періоди, багаті на сатиричні тексти. Так, вивченню сатири 20–30-х років присвячені дослідження Л. Єршова [5], С. Курляндської [7], Ю. Толутанової [11]. Вивчали радянську сатиру загалом без закріплення за конкретним періодом В. Манаків [8], Б. Стрельцов [9], С. Стикалін [10], І. Кременська [10].

При цьому сатира періоду Застою є маловивченою. Серед праць, присвячених цій темі, можна згадати хіба що лінгвістичне дисертаційне дослідження С. Вареник [1], в якому увага зосереджена передусім на лінгвістичних формах комічної експресії. Фейлетони 60–80-х років представлені в дисертації лише як матеріал дослідження. Ми пропонуємо дискурсивний аналіз фейлетону «Мандрівочка з перцем» як соціокультурного феномену радянської журналістики. Мета цього аналізу — виявлення можливостей функції «сторожового пса» в радянській журналістиці епохи Застою.

Фейлетон М. Гомона «Мандрівочка з перцем» спричинив справжній скандал у владних структурах не лише на рівні Токмацького району, а й на рівні Запорізької області. Місцева

влада звинуватила газету в «економічній диверсії і згальбленні досягнень зрілого соціалізму» [4:413]. Скандал дійшов до обкому партії, і на найближчій обласній партійній конференції планувалося зняти головного редактора «Комуністичним шляхом» з посади. Але М. Гомона врятувала стаття секретаря ЦК Компартії України О. С. Каптова «По-діловому, без дріб'язкової опіки» в журналі «Комуніст України», де автор з похвалою відгукувався про газети з критичними матеріалами [4:414]. Серед списку цих газет була й Токмацька районна газета. Керівництво області після ознайомлення зі статтею зняло питання про звільнення головного редактора. Така бурхлива реакція на текст створила в районі атмосферу інформаційного вибуху, відлуння якого відчувається й сьогодні.

Сюжет фейлетону побудований у формі подорожі. Увага саме на такій формі акцентується вже у назві «Мандрівочка з перцем». Жанр тексту можна визначити як фейлетон з елементами подорожнього нарису, для якого властиві дорожні нотатки (автор в суботу вийшов на прогулянку вулицями Токмака і описує все, з чим він зустрічається). Така форма викладу дозволяє авторові в одному творі порушити багато проблем, які він бачить під час прогулянки. Проблеми в процесі читання тексту змінюються перед читачем, як пейзажі під час руху. Це надає сюжету динамічності. Розповідь ведеться від першої особи однини, що дає змогу створити довірливі зв'язки з читачем. Джерелами збору матеріалу для тексту є нібито лише власні спостереження мандрівника. Хоча із змісту стає зрозуміло, що його створенню передувала кропітка робота: бесіда з директором управління торгівлі; ознайомлення з документами міськкому стосовно очищення річки; можливо, дослідження чийхось скарг на стан мосту, на відсутність цукру в магазинах тощо.

Ключовим словом фейлетону, його сюжетним стрижнем є концепт «порядок» (*«Тут, мабуть, порядок — усім порядкам порядок», «тільки в цьому магазині такий перебір, а в решті — порядок, як на флоті», «тоді більше порядку було б у Токмаку»*). Слово «порядок» тут вживається у значенні стану, коли все робиться, виконується так, як слід, відповідно до певних вимог, правил. Варто зазначити, що 1983 року Генеральним секретарем ЦК КПРС був Ю. Андропов, колишній очільник КДБ СРСР. Ю. Андропов знав про кризу режиму, але хотів подолати її адміністративно-командними методами, взявши за основу своєї політики зміцнення дисципліни, порядку, організованості. Таким чином, через культ порядку у фейлетоні відображується дух тодішнього історичного періоду.

Автор пояснює, що вирушає на прогулянку, аби пересвідчитися, що на центральних вулицях міста порядок. Спочатку в автора є надія на те, що безлад лише на околицях. Але поступово ця надія руйнується. Центр міста протиставляється його околицям. І те, що автор побачив в центральній частині міста, дає уявлення і про ступінь занедбання околиць.

У тексті автором порушено такі проблеми: постачання теплої води; заболочення річки; аварійний стан мосту; розміщення пивних кіосків у місцях відпочинку; занедбаний стан центру міста; дефіцит цукру; функції влади і взаємозв'язок влади й народу; криза ідеологічних установок; криза адміністративно-командної економічної системи.

Постачання теплої води. Біля мосту автор бачить труби, що тягнуться від центральної котельні. Згадуючи про них, автор мимохідь зачіпає проблему теплопостачання. Зважаючи на те, що фейлетон був написаний і опублікований в липні, можна зробити висновок, що токмачани мали проблеми з постачанням гарячої води в літній сезон. Автор показує прямий зв'язок між наявністю труб і постачанням теплої води в оселі токмачан (*«Труби вже є, значить, люди колись дочекаються теплої води. Уміли б тільки чекати»*). Хоча насправді ці поняття не мають логічного зв'язку. Отже, твердження можна поставити під сумнів, що автор сам і робить, таким чином досягаючи комічного ефекту. Проблема постачання теплої води зачіпається в тексті ніби випадково, в описі, який присвячено річці.

Заболочення річки. У 1975 році М. Гомон вже присвячував екологічним проблемам річки цілу низку статей «Понад Токмачкою». У фейлетоні «Мандрівочка з перцем» він згадує лише про такі проблеми, як заростання річки очеретом і засмічення русла. Описуючи це, автор використовує гіперболу (*очерет «височенний, товстений, старий і зелений»*), літоту (*«ні, не річечка, а струмочок»*), порівняння (*«очерет — куди там дніпровським плавням!»*), іронію (*«Така гущавина, що кращого місця для зйомок фільму про славнозвісного Геккельбері Фінна годі й шукати»*). Із інших текстів М. Гомона відомо, що заболочення річки відбувається внаслідок несанкціонованого забору води для зрошення орних земель. У «Мандрівочці з перцем» автор не ставить за мету вказати причини екологічних проблем і дати поради щодо їх усунення, а лише констатує їх наявність.

Аварійний стан мосту. Пишучи про міст, автор не одразу переходить до суті проблеми. Спочатку він, використовуючи перифраз, передає своє відчуття страху й небезпеки під час перебування на мосту (*«Ступив два кроки — і почав згадувати одразу, чи застрахований»*).

Описуючи стан мосту, публіцист не вдається в подробиці, а лише використовує фігури повтору й умовчання (*«Бо тут такий хиткий місточок. Бо тут такий дірявий місточок. Бо тут такі поручні...»*). Автор використовує ці синтаксичні фігури, оскільки токмачани й так добре знають про стан мосту. Публіцисту важливий не стільки опис фактів, скільки передача емоцій. Автор дає зрозуміти, що користуватися мостом небезпечно для життя і здоров'я. Незважаючи на це, люди не лише самі змушені ходити через міст, а й водять по ньому своїх дітей. Тут М. Гомон використовує сарказм (*«якби хоч раз полетів з містка у воду отой чоловік, що вже давненько обіцяв його відремонтувати»*).

Розміщення пивних кіосків у місцях відпочинку. Описуючи свою прогулянку центром міста у вихідний день, автор згадує лише про одне місце відпочинку — сквер біля пляжу. І в цьому сквері він помічає лише один спосіб проведення дозвілля — пити пиво біля пивних бочок. Про якусь альтернативу не йдеться. Та автор підкреслює, що для чоловіків проведення часу біля пивної бочки звичне не лише у вихідний (*«Біля тих бочок, що коло лозунгу, вони від світання до смеркання»*). Цікаво, що критика спрямована не стільки на тих чоловіків, скільки на торговельників і представників влади, які розмістили тут пивні бочки.

Занедбаний стан центру міста. Занедбаність міста автор показує, описуючи стан скверу, що знаходиться біля пляжу. Загалом сквер справляє гарне враження (*«Алеї — очам радо. Дитячі гірки. Тінява. Галявини в зелених травах»*). Але автор звертає увагу на деталі, які одразу ж це враження псує. Так, відсутність лавок робить сквер не дуже приємним для відпочинку. Занедбання відчувається і в описі проблем річки. Так, автор акцентує увагу саме на зовнішніх, видимих для ока екологічних проблемах, а не торкається, наприклад, забруднення води. М. Гомон не дає конкретних рецептів вирішення проблем, а тільки пропонує викосити очерет (*«Тоді б, може, й очерет хтось викосив»*). Із цього можна зробити висновок, що автора хвилюють зарості очерету й обміління річки не лише тому, що це небезпечно для водної артерії, а й тому, що це має неакуратний і неестетичний зовнішній вигляд.

Дефіцит цукру. Половина фейлетону повністю присвячена проблемі дефіциту цукру. У газеті «Комуністичним шляхом» жодного разу до цього не публікувалося інформації про дефіцит як явище тогочасної дійсності. Тому таку тему можна вважати новаторською. Подорож магазинами в пошуках цукру починається біля управління торгівлі в гастрономі, що знаходиться поруч. Автор ніби випадково зустрічає бабусю, яка жаліється на відсутність цього

товару в магазинах. Аби пересвідчитися в цьому (адже цукор не вважався дефіцитним товаром), він пройшовся найбільшими продуктовими магазинами Токмака. І ніде його не знайшов. Завершується подорож магазинами там же, де й починалася, біля управління торгівлі. Тобто, пошуки цукру означали безвихідне ходіння колом. В управлінні торгівлі уже в конкретних людей (Л. О. Дмитрієвої, директора управління торгівлі і А. М. Будака, її заступника) автор вимагає пояснення причин відсутності товару в магазинах. Але перевищення ліміту за півріччя і підвищений попит на цукор в літній сезон здаються йому недостатньо вагомими причинами. Особливо після того, як одна скарга журналіста і один дзвінок одразу вирішили проблему з цукром. Описуючи цю ситуацію, автор використовує емоційні діалоги, фразеологічні вирази (*«дали дірку від бублика»*, *«порядок, як на флоті»*), ремінісценцію на сатиричні діалоги Штепселя й Тарапуньки (*«так-то воно так»*).

Функції влади і взаємозв'язок влади з народом. Фейлетон «Мандрівочка з перцем» суттєво відрізняється від попередніх критичних матеріалів газети тим, що в тексті не згадуються конкретні особи, на яких спрямована критика. Виключенням є лише директор управління торгівлі Л. О. Дмитрієва і її заступник А. М. Будака. У всіх інших ситуаціях критиці піддаються «отой чоловік», «маг-чоловік», «хтось». А то й взагалі автор використовує безособові (*«стільки про це набалакано, написано»*) та неозначено-особові речення (*«просто не додивилися»*). Це створює фантомний і неперсоніфікований образ влади. Та за таким замовчуванням легко вгадується адресат критики — міська влада. Такий виступ на її адресу був особливо зухвалим, оскільки газета була підпорядкована міському партії й міській Раді депутатів. Тому це фактично значило написання критичного матеріалу на своїх керівників.

Автор закидає місцевій владі бездіяльність (*«стільки прийнято всіяких рішень, що вистачило б ними не один раз у грубці витопити»*, *«якби хоч раз полетів з містка у воду отой чоловік, що вже давненько обіцяв його відремонтувати»*). Функції влади, за текстом, приймати рішення і виконувати їх, дотримуватися своїх обіцянок. Окремо хочеться виділити у фейлетоні образ народу. Це абсолютно безініціативні люди, які приречені тільки чекати якихось дій від влади. З точки зору автора, таке ставлення населення є нормальним, тому що він не закликає їх до дії, (наприклад, самотійно зробити ті ж лавки в сквері), а лише критикує владу за бездіяльність. Можливо, для того часу, коли ініціатива сприймалася вороже, і все виконувалося лише за вказівкою згори, апатія народу була виправданою. Між фантомною владою

й безініціативним народом існувала прірва. Народ не підтримував і не міг підтримувати жодних зв'язків із владою. Посередником між народними проблемами і владою міг виступити лише журналіст. Але в тексті автор показав обмеженість своїх можливостей як журналіста впливати на вирішення проблем. За його участю була вирішена лише проблема з відсутністю цукру, де автор згадує конкретних її винуватців (Л. О. Дмитрієва і А. М. Будак). В усіх же інших проблемах автор навіть не повідомляє про спроби зв'язатися з невизначеними представниками влади і не обіцяє в майбутньому здійснити такі спроби. Журналіст лише констатує наявність проблем. Сприяти ж їх вирішенню не в його силах. Але навіть згадка в тексті про проблеми була прогресивним кроком, за який автор мало не поплатився своєю посадою.

Криза ідеологічних установок. Ідеологічні проблеми автор порушує, згадуючи про гасло, розміщене перед входом у сквер. «Слава труду!» іронічно підкреслюється описом картини, яку автор спостерігає під цим гаслом: чоловіки біля пивної бочки охолоджуються слабоалкогольними напоями. Автор цим показує не лише своє вміння помічати кумедні життєві ситуації, а й надає іронічного відтінку гаслу. Таке ставлення до плакатів і гучних фраз було характерним для тодішніх років. Цікаво, що гасло «Слава труду!» було розміщене в місці для відпочинку. Тож іншої картини, яка могла б висвітлювати його зміст, у сквері навряд чи можна було б побачити. Згідно слів автора, гасло розміщене саме так, що «людину праці у Токмаку поважають». Але інших ознак поваги до людини праці не помітно. І цим випадком автор підкреслює, що тогочасна ідеологія вже віджила себе.

Роздумуючи над випадком з гаслом і пивною бочкою, М. Гомон згадує про Бога («Мало хто сюди зашевкається і нецензуричину понесе, і бога згадає, в якого ніколи не те, що не вірив, а про якого навіть не знає, що воно таке»). У цьому вбачається новаторське звертання до теми, адже раніше релігійну проблематику газета порушувала лише в текстах атеїстичного спрямування. Навпаки, в цьому фрагменті тексту можна навіть помітити зміст третьої християнської заповіді не згадувати Бога в суєті. Ця згадка про Бога свідчить про ідеологічну кризу. У тексті піднімається проблема безбожжя

й бездуховності радянської людини. Автор не випадково вкладає згадку про Бога у уста маргінальних прошарків суспільства (Бог згадується в одному ряді з «нецензурщиною»). Цим він показує, що люди втратили моральність без релігії. Ідеологію не сприймають серйозно, тому вона вже не здатна прищеплювати народу моральність. А нібито випадкова згадка про Бога вказує на вихід у поверненні до релігії.

Криза адміністративно-командної економічної системи. Цю проблему можна побачити в даному уривку тексту: «Хочу цукру! Це ж не м'ясо, м'ясо треба на ринку в приватників купувати. А ось цукру в приватників не купиш. З-під поли ним у Токмаку, на велике щастя, ще не торгують». Звинувачуючи М. Гомона в економічній диверсії, місцева влада посилалася саме на цей уривок. Автор тут висловлює сумніви щодо успішності державного управління економікою. Журналіст показує занепад адміністративно-командної економіки держави, але не закликає до розвалу такої економіки в переході до ринкових відносин. Автор швидше прагне виправлення недоліків існуючої системи і її вдосконалення. У тексті є ще один момент, який стосується даної проблеми. Згадуючи про пивну бочку, автор виділяє торговельників як суб'єктів влади («*ото влаштували хлопцям водопій під гучним гаслом торговельники*»). Хоча розміщення кіоску з пивом залежало від дозволу міської влади, з тексту складається таке враження, що все вирішував особливий клас торговельників.

Таким чином, фейлетон М. Гомона «Мандрівочка з перцем» завдяки охопленню великої кількості проблем розкриває перед читачем широку картину тогочасної дійсності. Аналізуючи текст, можна помітити глибинні проблеми тогочасного суспільства, які не лежать на поверхні. Це, зокрема, проблеми функцій влади і взаємозв'язку влади й народу, криза ідеологічних установок, криза адміністративно-командної економічної системи. Швидше за все, автор не мав на меті висвітлювати ці проблеми, але вони простежуються у тексті. І це може свідчити про те, що журналіст, створюючи текст і якомога масштабніше охопивши місцеві проблеми, передчував занепад тодішнього історичного періоду Застою і очікував змін, які розпочалися з настанням Перебудови.

Література

1. Вареник С. В. Комическая экспрессия в языке советского фельетона (60—80 гг.) / С. В. Вареник : дис. канд. филол. наук : 10.02.01. — К., 1984. — 214 с.
2. Газета «Известия». — 1983 рік.
3. Газета «Комуністичним шляхом». — 1983 рік.
4. Гомон М. В. Мій хліб солоний / М. В. Гомон. — Токмак : Трибуна, 2011. — 544 с.
5. Ершов Л. Ф. Советская сатирическая проза 20-х годов / Л. Ф. Ершов. — М. : Издательство АН СССР, 1960. — 186 с.

6. Кузнецов И. В. История отечественной журналистики (1917-2000) : учебный комплект, учебное пособие, хрестоматия / И. В. Кузнецов. — М. : Флинта : Наука, 2002. — 200 с.
7. Курляндская С. В. Особенности фельетонного творчества И. Ильфа и Е. Петрова / С. В. Курляндская // Ученые записки МГПУ им. В.И. Ленина. — 1966. — № 255. — С. 117—133.
8. Манаков В.С. Сатирико-юмористическая проза. Проблемы жанра и стиля / В. С. Манаков. — Сыктывкар, 1986. — 87 с.
9. Стрельцов Б. В. Фельетон : теория и практика жанра. — Минск : Видаль, 1983. — 64 с.
10. Стыкалин С., Кременская И. Советская сатирическая печать 1917-1963 : справочник / С. Стыкалин, И. Кременская. — М. : Государственное издательство политической литературы, 1963. — 521 с.
11. Толутанова Ю. Н. Советская сатирическая публицистика М. Зощенко, И. Ильфа и Е. Петрова 20-х — первой половины 30-х годов / Ю. Н. Толутанова : дис. канд. филол. наук: 10.01.10. — М., 2005. — 232 с.